

Пуціны беларускай літаратуры.

(Якуб Колас, „Новая зямля“).

Проф. І. Замоцін.

„Ой, вы дарожанькі людзкія,
Пуцінкі вузкія, крывыя!
Вы сьледам цьмяным снуюцеся
І ўсё блукаеце, бы ў лесе.
Вас горне шлях прасторнай пляні
І далягляд ружова-сіні,
Дзе так панадна сьвечыць сонца,
Дзе думка тчэ свае красёнцы,
Каб новы сьвет жыцьця саткаць
Зспакаеьне сэргу даць
І разagnaць яго трывогі...
Прасторны шлях! калі-ж, калі
Ты закрусееш на зямлі
І злучыш нашы ўсе дарогі?“

Якуб Колас.

I.

Калі ўглядвацца ў гістарычныя далі беларускай культурнай старажытнасьці, то пачатковыя пуціны беларускай літаратуры прадставяцца погляду назіральніка, як дзіўныя (причудливые) каляіны, то там, то тут перасякаючыя адвечную народную цаліну. Зарадзіўшыся на гістарычным перасеку дарог з усходу на захад, на этнографічнай паласе пляменнай і рэлігійнай барацьбы, яны, гэтыя раньнія літаратурныя каляіны, часам рэзка, часам паволі, чуць закруаючы, барозьняць глебу Беларусі, нясучы з сабою то чужацкі ёй цьвет візантыйскага рытарызму, то суровую прастэчу старажытнага летапісу, то „вычварнае“ пляценьне славец заходняй схолястычнай мудрасьці. Яны праходзяць і праз духоўныя „віршы“ і „канты“, і праз жартлівыя пароды клясыцызму ў вобразе „Энэіды“ навыварат або «Тараса на Парнасе», і праз нібы, народную песьню, і праз сэнтывэнтальна-романтычную манеру мастацкага ўспрыманьня жыцьця. Праходзяць праз усё борзда, не паглыбляючыся ў глебу ніводнаю з наносных манер, і на першы погляд здаецца, што ў цяжкім гістарычным складзе дарэволюцыйнага беларускага жыцьця літаратура ніяк ня можа пусьціць глыбокіх карэньняў, і што гэтыя, выпадкова бягучыя па яе паверхні, літаратурныя каляіны вась-вось змые перавал гісторыі, які столькі разоў бурліва пранасіўся па зямлі Беларусі.

Але гэта ня так. І гэтага ня здарылася. Перавал гісторыі іх ня змыў, і непакойны вецер, бязьзьменна дзьмуўшы на гістарычным пера-

секу, не зраўняў іх з паверхняю беларускай роўнядзі. Яны аказаліся досыць жыццязстойкімі і моцнымі ў сваім бегу. Іх сіла аднак была ня ў тым, што яны карміліся візантызмам або схолястыкаю, і ня ў тым, што яны часамі ўложваліся ў форму французскага клясыцызму або рамантыкі: іх сіла была ў тым, што пад імі, пад гэтымі літаратурнымі каляінамі, крэпка залёг пласт народнай беларускай мовы і народнай беларускай творчасці, а над імі мыслёваму погляду беларускага пісьменьніка заўсёды, нават ў тыя цяжкія эпохі гісторыі Беларусі, прадстаўляецца тая будучая шырокая й вольная пуціна беларускага літаратурнага росквіту, той—скажам словамі поэмы Якуба Коласа—«прасторны шлях», на якім павінны былі сыйсціся разам усе адзіночныя каляіны старых і новых літаратурных шуканняў. І гэта народная цаліна, па якой прабеглі адпачаткавыя літаратурныя дарогі, і гэты «прасторны шлях», да якога яны імкнуліся, як да канчатковай мэты, у сваёй істоце здаўна былі цвёрда звязаны з лёсамі народу, нягаснуча праменявалі бадзёрую цяплыню жывога народнага цела і беспрастанку выхоўвалі суджаньне беларускіх пісьменьнікаў у духу дэмакратычных імкненняў. Дзеля гэтага ўсёроўна ці возьмем мы каляядную «вертепную» драму і духоўныя «вирши», або беларускую «Энеїду» і «Тараса на Парнасе», усёды, не гаворачы ўжо аб раньніх «бэле-трыстычных спрабах на беларускай мове, мы нойдзем нязьменную проэкцыю ў народны быт, усёды пачуем веянне грамадзянскай жалбы, што йдзе рука ў руку з бадзёрым народным гумарам, і усёды літаратурная творчасць будзе мець нязьбежны дэмакратычны ўхіл.

Вось чаму, калі ў канцы прошлага 19 стагоддзя, насталі першыя гады беларускага руху, усе ранейшыя літаратурныя дарогі зьбеглі да тае гістарычнае мяжы, да тых гістарычных рыс, на якіх сьветлымі бліскучкамі пачыналі выступаць рысы усё болей і болей вызначаючага сябе лёзунгу «Адраджэньне Беларусі». Каля гэтых гістарычных варот канчаліся ішоўшыя здаўна літаратурныя каляіны: за гэтымі варотам пачыналіся літаратурныя пуціны адроджанай беларускай творчасці. Вялікая расійская рэволюцыя шырока расчыніла гэтыя вароты ў новую Беларусь, удубальт адраджэньне яе да новага жыцця—і да нацыянальнага самавызначэньня і да аднаўленьня соцыяльнага ладу. І на новых літаратурных пуцінах, разгарнулася ажыўленая і інтэнсіўная работа. Ці трэба даводзіць, што гэта работа навейшай беларускай літаратуры вытворча і многаобразна ў сваіх дасяганнях? І напраўду: ці аднаўляюць навейшыя беларускія поэты тэхніку стылю? Ці пасоўваюць далей распрацоўку верша? Ці пробуюць свае сілы ў найболей характэрных літаратурных жанрах? Ці адклікаюцца на новыя словы ў вобласці поэтычнай формы? Урэшце, ці ўносяць у сваю творчасць мотывы новага будаўніцтва жыцця, высунутыя рэволюцыяй? На ўсе гэтыя пытанні трэба адказаць пацвярдальна. Але, навейшая беларуская літаратура выпрацоўвае яркі мастацкі стыль, складае гармонічны верш, дае ўзоры ўсіх жанраў ад дробнага апавядання да соцыяльнага роману, ад драматычнай хронікі ў наўнармантычным духу да значнай па замысленню рэальна-бытавой драмы, ад лірыкі асабовых настрояў да лірыкі высокага грамадзянскага сазнання: яна гарача рэагуе на праблемы новай соцыяльнасці, яна рэалізуе на сваёй роднай мове поэтыку сымболізму і другіх новых плыняў, яна спорна працуе над словатворчасцю і пасоўвае наперад разьвіццё беларускага мастацкага слова. І тым ня меней мы жадаем маладой бела-

рускай літаратуры нейкіх болей стойкіх і цвёрдых літаратурных пуцін, па якіх яна павінна прыйсці да свайго росквіту.

Гаворачы аб гэтых пуцінах, я падыходжу да беларускай літаратуры ня як узыскоўны крытык і ня як натуральны панэгірысты: я падыходжу да яе толькі як радавы дыягносты, узброены гісторыка-літаратурным крытэрыем з тым, каб на аснове свайго дыягнозу сказаць, пры якіх умовах гэты малады, поўны здаровых сіл, арганізм беларускай літаратуры будзе разьвівацца далей у кірунку „мужественного“ росту і высокай сталасьці,—іначай кажучы, як павінны скласьціся асноўныя пуціны яго разьвіцьця.

Гэтыя пуціны дыктуюцца асноўнымі задачамі беларускай літаратуры. Якія гэта задачы? У тых умовах, у якіх пачынае жыць новая Беларусь, і яе пачынаючая адраджацца культура, беларуская літаратура павінна мастацка рэалізаваць нацыянальнае беларускае самавызначэньне, яна павінна быць фактарам культурнага адраджэньня Беларусі, у мастацкіх вобразах адбіць асноўныя моманты яе жыцьця, убагаціць літаратурную мову і разам з тым—і гэта найбольш важная задача—яна павінна правесці ў сузнаньне шырокіх народных мас ідэалы новай соцыяльнасьці, на якіх перабудоўваецца ўсё наша жыцьцё.

Уложым гэтыя задачы ў асадкі асноўных літаратурных коордынатаў, і тады выясьняцца пажаданыя пуціны беларускай творчасці. Першы момант у коордынацыі літаратурнай творчасці—тыя крыніцы і матар’ялы, з якімі зьвязан самы гэнэзіс работы мастацка-літаратурнай мысьлі. Падлічваючы налічнасьць канкрэтна жыцьцёвых задач найважнейшай беларускай літаратуры, мы павінны згадзіцца, што гэты першы момант абавязвае яе ступіць на дарогу шырокага назіраньня і нават экспэрымэнтальнага дасьледваньня беларускага народнага жыцьця і ўсёй беларускай рэчаіснасьці, як крыніцы і матар’ялу творчасці.

Другі момант у літаратурнай коордынацыі — мастацкая форма, мастацкая тэхніка, у якую ўкладваецца назіранае мастаком жыцьцё. Супастаўляючы з гэтым другім момантам жыцьцёвыя задачы найважнейшай беларускай літаратуры, мы павінны прызнаць, што яе другая пуціна — гэта пуціна выпрацаваньня живога канкрэтнага мастацкага стылю на аснове народнай мовы, як народна-бытавой, так і народна-поэтычнай, і паглыбленьне свайёй поэтыкі ў вобласьці рэальна бытавых літаратурных жанраў.

Трэці момант у коордынацыі слоўнай мастацкай творчасці — гэта тыпізацыя жыцьця, як рэзультат нагледжанай мастаком рэчаіснасьці сродкамі яго літаратурнай тэхнікі. У адпаведнасьці з гэтым момантам жыцьцёвыя задачы найважнейшай беларускай літаратуры выводзяць яе на трэйцюю пуціну — пуціну мастацкіх абагульненьняў соцыяльна-культурнага жыцьця Беларусі ў прошлым і ў сучасным, на пуціну грамадзянска-псыхолёгічнага яе вытлумачэньня.

Урэшце, чацьверты момант літаратурнай коордынацыі — гэта тое асабовае (індыўдуальнае), звычайна ідэолёгічнае асьвятленьне тыповых вобразаў і малюнкаў жыцьця, якое выходзіць з сьветаразуменьня аўтара. Ажыцьцяўленьне гэтага моманту намячае і яшчэ адну, чацьвертую, пуціну найважнейшай беларускай літаратуры, іменна мастацкае выяўленьне соцыяльна-культурных задач і правядзеньне ў грамадзянскае сузнаньне новай соцыяльнай ідэалёгіі.

Такавы чатыры пуціны, чатыры канкрэтныя заданьні высокага жыцьцёвага значэньня. На першай пуціне найважнейшая беларуская літа-

ратура павінна выявіць у мэтах прывядзеньня да аднаго мастацкага сынтэзу ўсю многавобразнасьць крыніц і матар'ялаў, гістарычнага, бытавога і, наогул, культурна-этнографічнага характару — крыніц, якія яшчэ доўга будуць карміць беларускую мастацкую творчасць, у якіх доўга яшчэ будуць знаходзіць свой гэнэзіс найболей яскравыя стварэнні беларускага мастацкага слова.

Такім чынам першая пуціна — пуціна сынтэзу крыніц, сынтэзу найболей жыццёвых даных, абумоўліваючых гэнэзіс і расквіт сучаснай беларускай літаратуры. Гэта сынтэз гэнэтычны. На другой пуціне навейшая беларуская літаратура павінна шырока захапіць тую сродкі мовы, якія багата заложаны ў жывой народнай гутарцы і ў помніках народнай поэзіі, і скарыстаць іх для выпрацаваньня сваёй поэтыкі і літаратурнай тэхнікі. Гэта сынтэз фармальна-мастацкі. На трэцяй пуціне культурна-этнографічныя матар'ялы і ўсебаковыя назіранні над жыццём Беларусі, уложаныя ў мастацкія формы, павінны даць многгранныя абагульненні яе соцыяльнага быту. Гэта сынтэз соцыялёгічны. На чацьвертай пуціне ўся гэта многавобразнасьць тыповых абагульненняў павінна быць зьведзена да адной задачы, да аднаго асноўнага ідэялёгічнага асяродку — новай соцыяльнасьці. Гэта сынтэз ідэялёгічны.

Вызначаючы гэтыя пуціны, я зусім не хачу абмяжоўваць сферу мастацкіх дасягненняў навейшай беларускай літаратуры. Я добра разумею, што асобным яе прадстаўніком у поўнай меры даступныя ня толькі рэальна бытавое апавяданьне, але і мастацкае выяўленьне інтымных глыбін асабовага лірызму, ня толькі мастацка-рэальная манера пісьма, але і новыя дасягненні поэтыкі сымболізму, імажынізму і г. д. аж можа быць да футурыстычнай „заразумовай“ словатворчасці, ня толькі мастацкая рэалізацыя сваіх мясцовых тэм, але і асьвятленьне праблемы ўсечалавечага значэння. І тым ня меней я думаю, што для маладой беларускай літаратуры ўсё, што ляжыць паза межамі вышэйпамечаных пуцін, зьяўляецца покі настолькі-ж лішнім і нямэтадакладным, як ўсякая зьлішне нэрвовая напружанасьць або фізычнае ператамленьне зьяўляецца непажаданым для юнацкага, толькі што пачаўшага „мужаць“ арганізму. І яна, гэта беларуская літаратура нашых дзён, чутка шукае гэтых пуцін, як у асобе сваіх корыфэяў, так і ў асобе некаторых радавых сваіх работнікаў на полі мастацкага слова.

II.

Налічнасьцю гэтых пуцін, мне здаецца, вызначаецца і значэнне новага буйнага твору поэта Якуба Коласа, іменна яго поэмы «Новая Зямля».

У якой-жа меры гэта поэма стаіць на цвёрдых пуцінах беларускай літаратуры і ў якой меры пракладае іх далей? Вось пытаньне, якое перш за ўсё выклікае гэты новы твор поэта?

Поэма „Новая Зямля“ прадстаўляе сабою вялікую цікавасьць перш за ўсё па свайму гэнэзісу, іначай кажучы, па тых крыніцах, з якіх яна склалася. У аснове яе ляжыць „аўтабіяграфічная канва“. Вясковы і лясны зацішак, дзе вырас poeta, родная сям'я, незамысловаты быт лясніка, першыя годы навучаньня, дзіцячыя радасьці і гора, хатняя гаспадарка, вакольная прырода — адным словам дзяцінства і юнацтва, але не ў дваранска-памешчыцкай пасадзе, а ў беларускай хаце—вось

азгульня асадкі гэтага твору. На гэтай простаі „канве“ поэта аднак патрапіў значна паглыбшчы першую з вышэйназначаных пуцін літаратуры, г. з. ён умела сынтэзаваў найболей яркія і жывыя матар’ялы сваіх назіранняў над бытам і культурай Беларусі.

Перад намі разгортваецца жыццё лясніка ў умовах старога дэволюцыйнага ладу, на сходзе 19 сталецця. Мы бачым яго і ў тых гады, калі ён цяжкаю працаю хлебараба крок за крокам будзе сваё асталеванне на сваёй пасадзе; бачым і тады, калі яго па капрызю ўсемагутнага пана або нават яго спадручніка, ляснічага, перакідаюць на новае месца, дзе прыходзіцца нанова адольваць прыроду і ствараць новае асталеванне для сям’і сродкамі і прыёмамі амаль першапачатковага пасяленца. Мы бачым яго і ў часе абходу лесу і за хатнюю гаспадаркаю, і на панскай пацесе, „на глушцовых токах“, і за ціхім сталом у коле сям’і, бачым і ў мініюты з трудом стрымліванага абурэння проціў панскага самадурства, і ў часы доўгага раздумвання аб уласнай працоўнай гаспадарцы, аб „Новай Зямлі“. Перад намі праходзіць усё нескладанае жыццё беларуса ад часу яго моладасьці да бесчасовай смерці, жыццё з усплошкі шэрымі буднімі днямі і з рэдкімі прасветлінамі ў відзе сямейных свят, жыццё ў пастаянных зносінах з суровай прыродаю і ў пастаянных бесплодных імкненнях выйсці з-пад ярэмнага стану соцыяльнай абяздоленасці на простор вольнай і творчай працы.

Узяты сам па сабе, у сваёй схэме, сюжэт поэмы нязвычайна прост і нават наівен з пункту погляду „ізыскаанной“ поэтыкі папярэдніх літаратурных школ. Жыве і служыць у адным лясніцтве ляснік з сваёю сям’ёю, ён чэсна і старанна нясе панскую службу і разам з абавязкамі лясніка ўмее сумясыць работу энэргічнага гаспадара, любоўна і дзелавіта абстаўляючага сваю пасадку, усёроўна, куды ні загоніць яго капрызная панская воля—у лясную глуш або на балота. Сярод сваіх клопатаў і трывог, звязаных са службаю, з хатнюю гаспадаркаю і з навучаннем падростаючых дзяцей грамаце, ён увесь час думае аб куплі ўласнага кутка, дзе можна было-б незалежна ад панскай ласкі будаваць свой працоўны дабрабыт. Але вось нагледжан кусок зямлі, як-бы наладжваецца купля, трэба зрабіць у банку патрэбную пазычку, брат лясніка едзе ў Вільню, пачынаецца хадзяніна па канцэлярскіх мытарствах. І ў самы разгар клопату па справе куплі ўмірае ляснік, перадаўшы брату і дзецям імкненне да „Новай Зямлі“. Вось і ўвесь сюжэт.

Але цэннасьць першага, гэнэтычнага сынтэзу ў аўтара поэмы ня ў прыродзе сюжэту, а ў тых канкрэтных матар’ялах і назіраннях над жыццём Беларусі, якія гэтым сюжэтам аматарска аб’яднаны. Топографічны асяродак, да якога прымеркаваў аўтар свой першы сынтэз—гэта „Мікалаўшчына“ Менскага павету і „Акінчыцкае лясніцтва“, належаўшае ў 1890—1900 гадох, да якіх адносяцца праявы поэмы. князем Радзівілам; у сваім кароткім жыццёпісе ўпамінае поэта і другія месцы, з якімі звязана яго дзяцінства: „Ласток“, або „Сухэшчына“ і „Альбуць“. У поэме асяродкавае месца дзеяння называецца „Парэчча“, якое ляжыць у чатырох мілях за Нясвіжам у бок Менску, а „Новая Зямля“, аб куплі якой марыць ляснік з братам, топографічна змешчана ў Случчыне. На гэтай невялікай топографічнай плошчы поэт сьцісла і ў той-жа час канкрэтна ўлажыў свае сапраўдныя назіранні над беларускім жыццём. Тут зьмясьціўся ўвесь характэрны бе-

ларускі рэльеф і пэйзаж—ад берагавага ракітніку да лясной глушы, ад травой заросшай крынічкі да „срэбраводнага Нёмана“, ад балота, паросшага старымі бярэзінамі, да шырокіх зялёных лугоў, залітых праменьнямі сонца. На гэтым географічным кусочку Беларусі сабраў аўтар амаль ці ня ўсе характэрныя для яго радзімы народы дрэваў, ад лазы і крушыны да тых старых дубоў, што стаяць над вадою „даўнейшых спраў вартаўнікамі“; ён сабраў усе адценьні беларускага неба, усе зьмены пагоды ад „ветрыка“ да „вятругі“, змясьціў тут усе поры году, увесь гаспадарскі абыходак беларуса, яго будзённы клопат і справы і сьвяточныя звычаі і весялосьці, уключаючы сюды і запраўдныя народныя песьні. Мала таго, аўтар у сукромных топографічных асадках свае поэмы, на абшары між Слуцкам і Нясьвіжам, Нясьвіжам і Менскам, змясьціў усю вякамі цяжкай гісторыі зложаную душу беларуса з яго жыцьцёваю мудрасьцю працы, працоўнай моральлю і працоўным прадстаўленьнем аб людзкім шчасьці і людзкай праўдзе. І ўвесь гэты сынтэз назіраньняў і матар’ялаў поэмы зроблен не капрызнаю палітраю імпрэсіяністага, адбіваючага выпадковымі мазкамі пэндзля мгненні і нават Мігі сваіх уражаньняў, але спакойным і выразным пяром мастака-этнографа, запісваючага тое, што дакумантальна сабрана і правэрана асабовым досьледам.

III.

Неабходнасьць дадаць сваім рэальна-бытавым назіраньням адпаведную форму вывела Якуба Коласа на другую літаратурную пуціну—пуціну мастацкага сынтэзу рэальных сродкаў жывой народнай гутаркі. Перш за ўсё на гэтай пуціне яму трэба было знайсці для сваіх назіраньняў падыходзячы літаратурны жанр. Выбіраючы тэму з народнага быту, ён рызыкаваў упасьці ў тон сэнтыментальнага народніцтва або нават у мэлядраматызм і хадульнасьць, чаго ў некаторых выпадках ня мог ухіліцца нават і такі дэмакратызатар мастацкага слова, як Някрасаў. Якуб Колас перамог гэтае затrudненьне тым, што ўзяў для свае поэмы сюжэт, ня маючы ўзьнятага драматызму, бяз усякіх эфэктных эпизодаў, і пераказаў гэты сюжэт у роўных і спакойных тонах з усімі будзённымі дэталямі жыцьця. У поэме, можна сказаць, адчуваецца мясцамі амаль-што эпічны спакой Калявалы, апісуючай да маленечкіх падрабязгаў стары народны лад, а часамі нават і непасрэднасьць успрымання жыцьця і прыроды, дасягнутае, напрыклад, „Песьняю аб Гайваце“—Лангфэлла. У гэтых адносінах ажыцьцёўлены ў поэме літаратурны жанр зьяўляецца цікаваю навінкаю і пракладае дарогу другім мастаком слова, працуючым на полі беларускай літаратуры.

Для такога жанру няўхільна трэба было зьвярнуцца да жывых матар’ялаў народнае гутаркі і сынтэзаваць іх у мастацкім стылю поэмы. І гэта дасягнута поэтам у значнай ступені. Якуб Колас наогул зьяўляецца сярод навейшых беларускіх поэтаў адным з найбольш дбалых ахоўнікаў чыстаты беларускай мовы. Знаходзячыся ў сучасьсе ў фазысе свайго інтэнсыўнага разьвіцьця, беларуская літаратурная мова вельмі патрабуе цеснай сувязі з жывым організмам народнай гутаркі, каб ня ўпасці ў крайнасьць залішне штучных і мала жыцьцёвых новатвораў. Гэта сувязь нязвычайна моцна ў стылю Якуба Коласа. Ён ня толькі ведае—ён тонка адчувае беларускую мову ва ўсіх яе стыхях—у гістарычнай, этнографічнай, культурнай і мастацкай. У вялікім і рознастайным лексычным матар’яле, які дан у поэме „Новая зямля“,

беларуская мова ўстае ў сваім гістарычным прошлым, у сваёй яшчэ жывой сувязі з старой славянскай асновай, разгортваецца ў сваёй этнографічнай і бытавой сіле і цэльнасці, гаворыць аб сваіх культурных зносінах з заходнімі суседзямі, выяўляе свае формальна-мастацкія магчымасці. Старым бытам і моваю начальнага летапісу вее, напр., ад слова „бортнік“ і ад звароту „схадзіць у Прусы“; стараславянская аснова адчуваецца ў слове „дрэва“ і ў выразе „вельмі мала“; амаль міфалёгічна гучыць слова „пярун“ у народнай выразе („а каб яго пярун распляжыў!). Аб культурным уплыве захаду кажуць словы „аматар“ і „гарнітар“, „паперы“ і „густы“, „сесія“ і „катрынка“, „фарбы“ і „гатункі“. Але гэтыя калярытныя архаізмы і барбарызмы зьяўляюцца толькі гісторыка-культурным „крапам“ на жывым арганізме беларускай мовы, за доўгія вякі свайго росту стварыўшай свой багаты бытавы слоўнік і яркую, характэрную для ўсяе этнографічнае Беларусі фразеалёгію. І гэта асноўная стыхія народнай беларускай мовы шчодро прадстаўлена ў поэме Якуба Коласа. Вобразная гаспадарская гутарка чуецца ў словах — „пявун“ і „квактуха“, сьціслаць і дзелавітасць працоўнага абыходку адчуваецца ў слове — „бездараж“, прастата і сур’ёзнасць узаемных адносін у слове — „дружак“, тонка празорнасць ад даўняга хлебароба ў соцыяльную няпраўду старога панскага ладу гучаць гэтыя гуморыстычныя мянушкі і панскіх слуг і нахлебнікаў — „панкі“, „паўпанкі“, „панскі зброд“, „нікчэмная басота“, чуткае психолёзаваньне гутарковага матар’ялу праглядае ў сваеасаблівым слове „злосьмех“. Таксама ярка і выразна фразеалёгія беларускай гутаркі, усвоеная поэмай. Добрадушнай іроніяй к убоству сялянскага быту прасякнуты такія выразы, як — „вуглы падпёрты пірагамі“, або — „жыць у добрай згодзе з прусакамі“, набалелая туга па сьвятлу ведаў схована ў гэтым малюнковым вызначэньні няпісьменнасці вясковых дзяцей „растуць, на лес, вось, глядзя“. Вялікая творчая сіла мовы адчуваецца нават і ў тых выпадках, калі яна карыстаецца чужым слоўным матар’ялам, які звычайна цесна зрастаецца з аддаўняй беларускай лексікай у вадно жыццёвае цэлае, такое іменна ўражаньне ствараюць звароты: „гасьцінцам дзеўчынку трактуе“, „стаяць, як біскупы, бутэлі“, „ва ўсім прыкладны, акуратны — і ў гаспадарцы і ў банкеце“, „прыроджаны штукар“ і г. п.

Шырока карыстаючыся наогул жывою народнаю гутаркаю, Якуб Колас асабліва ўдатна сынтэзаваў яе асноўныя мастацкія сродкі, іменна эмоцыянальнасць народна-поэтычнага стылю і яго малюнкавасць. Эмоцыянальнасць стылю ўласціва беларускай народнай гутарцы амаль што ня ў большай ступені, чым украінскай; пры гэтым яна назіраецца ня толькі ў народна-поэтычнай мове, але і ў мове бытавой, так што ў жывой беларускай мове ў значнай ступені ажыццяўляецца тая поэтызацыя штодзеннай гутаркі, якая параўнальна нядаўна стала ўваходзіць у абыходак кніжнай мовы, навукі і публіцыстыкі і жывой мовы адукованых слаёў грамадзянства. Найболей ярка гэту эмоцыянальнасць ілюструюць словы памяншальныя і ласкальныя, багата рассяпаняныя па ўсяму лексічнаму складу поэмы Якуба Коласа. Ухіл да чужылінасці ў народнай гутарцы, усвоеныя поэмай, распаўсюджваюцца на ўсе бакі быту, на ўсе жыццёвыя здарэнні. Ласкальным імем абазначаецца будынак, блізкія да яго прадметы і ўсё, што мае адносінны да хатняга абыходку: „свая зямелька, куток уласны, зямлянка-будачка малая, хлявушок, ваконца, нават «вакенецка», крыжык, агончык, іск-

рачкі, шукаць свайго хлябка, проша мяска, каўбаскі. „Як і ў народнай поэзіі, гэты прыём эмоцыянальнасьці прыкладаецца так сама да зьяваў прыроды, да расьлін, жывёлаў, пораў году, нават наогул да абазначэньня часу: «лецейка, (замест лета), сонейка (замест сонца) гадоў і гадошак, у час нядзелькі, лясок, дарожка, рэчачка-крынічка, ветрык, каласок, конік, кароўка, матылёчкі». Яшчэ звычайней гэты прыём стылю ў адносінах да людзей: „браток, браткі, госьцейкі“ і г. д. і ў гэтых выпадках вельмі часта пры зваротах да асобаў ён выражаецца ў форме ласкальных эпітэтаў і наогул вызначэньняў: „залаценькі, дарагенькі, будзьце-ж крэпенькі, здаровы»... Малюнкавасьць стылю ажыцьцяўляецца ў поэме Якуба Коласа так-сама сродкамі жывой народнай мовы. Ён і другія прадстаўнікі навейшай беларускай літаратуры, ён багата чэрпае вобразы і сымболі з народнай поэзіі і нават неаднакратна ўводзіць у бытавыя малюнкi сваёй поэзіі сапраўдныя народныя песні. Гэты прыём малюнкавага стылю наогул доволі блізка маладой беларускай поэзіі, бо ёй прыналежаюць моцнае цягненьне да народна-поэтычнай творчасьці. Дасягненьні Якуба Коласа ў гэтым выпадку многа глыбей. Ён моцна заснаваў свой малюнкавы стыль ня толькі на помніках народнай слоўнасьці, але й на жывой народнай мове, на мове быту, прыказак, пагаворак, крылатых народных слоў. У гэтых адносінах яго стыль часамі напамінае мастацкую манеру Крылова, якога ён, па сваіх аўтабіяграфічных прызнаньнях, так шчыра вывучаў у дзяцінстве.

Вось чаму ў адных выпадках ён проста веран эпітэту і наогул вобразу народна-поэтычнага стылю і ўспамінае аб зялёным лузе, як аб шырокім абрусе, гаворыць аб лёдзе жыцьця і аб яго сьвежых крыніцах, сьмерць параўноўвае з гадзюкаю, хату ў зелены прадстаўляе, „як у вяночку“, рысуе золатам і баграю раньні золак і ранічныя хмаркі і міфатворча ўсабляе вясковую бяду, якая паўзе ў хаце, „як-бы з усіх куткоў і шчылін, з усіх чуць-чуць заметных зьвілін“. Але ў другіх выпадках яго эпітэты і параўнаньні, вобразы і сымбалі грунтуюцца на жывым народным абыходку і жывой, рэальна-мастацкай мове. У гэтых выпадках пра дзябелую госьцю ён кажа: „Кадушка-Зосья сонцам зьяе“, пра захмялеўшага лясніка—„плыве, як панская карэта“, пра кавалачак воранай зямлі—„зямлі, як бабе старой сесьці;“ няўмела адапхнуты човен для яго „спалоханы шчупак“, сярдзіты чыноўнік, „як той япрук каля карыта“, яго барада—„як саламяная мятла“, каля гарадзкога банку—„усходы чыстыя, як шклянка“. І нават калі аўтар выйшаў на йдзе па пуціне ўласнай вобразатворчасьці, ён ніколі ня губляе пад сабою глебы жывога народнага слова. Дзеля гэтага калі ён, апісуючы зімовы дзень, кажа: „Трасецца сетачка сьняжынак, як сьмех прыгожанькіх дзяўчынак“, мы адчуваем некаторую „ізысканнасьць“ вобразу, але ня можам ня прызнаць яго канкрэтнай бытавой асновы. Гэтак-жа сама, калі ён гаворыць з пункту погляду гэрояў свайго апавяданьня, што „гарэлка гэтак вочы прыцягае, ну, як каханка маладая“ або калі ён зарысоўвае шчасьлівы сьмех дзядзькі Антоса словамі „і ад прыемных ціхіх сьмехаў чуць не да вуха вус заехаў“, мы зноў гатовы палічыць і параўнаньне і гэту нявінную гіпэрболу некалькі рэзкімі гротэскамі, але ніяк няможна ім адмовіць у блізкасьці к народнаму гумару і к народнаму слову. Поэма Якуба Коласа і ў сэнсе мастацкіх прыёмаў стылю йдзе па другой пуціне—па пуціне сынтэзу матар’ялаў жывой народнай мовы і іх вытлумачэньня для поэтычнай словатворчасьці.

IV.

Шырокія, непасрэдня назіраньні над беларускаю рэчавістасьцю і налічнасьць канкрэтных сродкаў мастацкага стылю, зачэрпаных з жы-вой крыніцы—беларускай мовы і беларускага быту, вывелі аўтара „Новай Зямлі“ на трэйцюю пуціну—пуціну соцыялёгічнага сынтэзу агляджанага ім жыцця. На гэтай пуціне ім створаны настолькі яркія тыповыя малюнкi і вобразы, што яны нясумненна павінны адтрымаць значэньне некаторага мастацкага дакумэнту ў справе пазнаньня бела-рускай культуры.

Тыпізацыю беларускага быту аўтар поэмы разгортвае на фоне многавобразных малюнкаў прыроды, зарысаванай ім таксама ў тыпо-вых абагульненьнях. Поэма Якуба Коласа знае раннюю вясну, сапраў-дную беларускую вясну, з сьвежым ворывам, з гракамі і варонамі, што гуляюць па толькі што праведзеных барознах поля, з лесам, што ўсьміхаецца на спатканьне сонцу, з першымі дрэвавымі покаўкамі, з пахучым маладым лісьцем, з сьпевамі драздоў і жаваранкаў, з вясё-лым крыкам жураўлёў, што варочаюцца на родзіну і сустракаюць радасным прывітаньнем „родныя балоты, густыя лозы і чароты“. По-эма зарысоўвае беларускае лета з густа адзетым лесам, з квятучымі лугамі, з ляснымі ягадамі, з мядовым пахам грэчкі, калі ўсё радуе вока, усё настройвае чалавека на гармонічнае прымірэнне з жыцьцём: „і лес, і паша, неба яснасьць, і чысты дух, і рэчка Нёман“.

Поэма знае і залатую беларускую восень, калі дрыжаць у золаце асіны, і гнуцца кісьці верабіны“, калі ўсё заспакойваецца—і неба і даль скошаных і зжатых палёў, і толькі ў празрыстым паветры дры-готна калышуцца залатыя ніці васеньнай павуціны. Восень зьмяняецца бадзёраю сялянскаю зімою з чыстым пухаўным сьнегам, з вербамі і клёнамі ў зімовым уборы, з вузенькімі сьцежачкамі, пракопаных у глы-бокiх гурбах сьнегу па дарозе да гумна і хлява, з зімовым палявань-нем і рыбаю лоўляю, з зімовымі дзяціннымі забаўкамі. Поэма знае і поэзію тыповых для Беларусі мерна-марозных дзён, яна рысуе вяско-выя будныя дні, ўдні марозаў—работу каля дому, язду ў лес і гэта характэрнае для працавітага чалавека перамога над холадам, пры якім „ляжаць на печы няма моды“, і пры якім „хоць мароз крапіць пякучы да ног даходзіць скрозь анучы і сьнегам вочы зашывае,—мужык жыве і не шманае“. Але поэма тыпізуе ня толькі поры году, але і іх адценьні і пералівы, характэрныя для клімату Беларусі; дзеля гэтага мы знахо-дзім тут і зманную амаль веснавую адлігу сярод зімы, якая, аднак, „свайго не падаруе“ і борзда зьменьвае выпадковае павябаньне цяпла жорстка завірухаю з лёстравым галалёдам, з новым марозам, ад якога жудасна трашчыць лёд, параджаючы „таемныя гукі“ ў лясной цішы; гэтак-жа сама рысуецца тут і тая характэрная „хмурная вясна“, калі то „цяплом павее, цішынёю, то зноў падымаецца „паганы вятруга“, і „даль палёў маркотна стане“.

На абшары звычайнай зьмены пор году поэт разьмеркаваў тыпо-выя беларускія пэйзажы: тут ёсьць і лясы, у якіх „напэўна ўстрэнешся з лясамі, і зайца ўгледзіш, і віёрку, і норы воўчыя на ўзгорку“, ёсьць і „поле маладое“ „сярод лясоў“, квятнеючае яркімі фарбамі ўсходаў нівы, і сярод поля зрэдка-адзінокі курган, а на ім „крыжык-сіраціна, сівенькім мохам увесь убраны, з павязкай белаі даматканай;“ ёсьць і тыповыя пасадовыя садочкі з ліпамі і таполямі і гароды з ярка-чыр-

воным прыгожым макам. На агульным фоне гэтых малюнкаў лесу і поля ўкроплены асобнымі мазкамі характэрныя рысы жывой беларускай прыроды—прылёт птушак, птушыныя крыкі, спатканьні з лясным зьверам, норавы свойскіх жывёлін і г. д.

Асаблівасьць гэтых зарысавак ня проста тыповасьць, але сваеасаблівае іх асьвятленьне з пункту погляду працоўнага чалавека, бо аўтар успрымае і ажыўляе гэтыя пейзажы ня як гарадзянін, ня як поэта-урбаністы, а як сын народу, яго вачамі любоўна азіраючы з дзяцінства блізкія яму малюнкi.

Вось чаму з гэтымі пейзажамі так цесна сплятаюцца тыповыя малюнкi быту, якія склаліся таксама ў умовах працоўнага жыцьця. У поэме ёсьць характэрныя зарысоўкі і беларускага жыльбiшча: ёсьць тыповая „старая хата ў тры ваконцы“, у якой „цёмна, няпрытульна, ў гразі, ў балоце ўсё агульна“; ёсьць і пабудаваная пасля пажару новая хата, у якой пахне „смаляю і сьвежым дрэвам, хваіною“. Радам з беднасьцю рысуецца і малюнак дабрабыту ў сваеасаблівым, тыповым для старажытнасьці, разуменьні... Жыта там родзіцца на дзіва: „як едзеш між хлябоў вясною, у іх конь хаваецца з дугою! А з ячмянёў вары хоць піва... А мак, а рэпа! морква, бручка! А буракі, гуркі, пятрушка!“

Таксама характэрны і зарысоўкі тыповага працоўнага абыходку. Даецца падрабязковы малюнак будзёнай работы лясніка: разам з лясніком робіць чытаньнік абход лесу, праходзіць міма зваленай чыёюся сякераю на землю бярозы, каля патравы на сенакосе і г. д. Падробна рысуецца яго заходы каля сваеасаблівых пасады: мы разам з ім сустрачаем радасны дзень, калі каля яго пасады „запахла сьвежаю ральлёю і „густою шчоткаю“ ўзышлі „дробныя зярняткі“, дзелавіта з усімі бытавымі падрабязгамі, авеянымі поэзіяй працы, апісана касавіца; ярка і вобразна зарысавана жніва, калі „жней чародкі ідуць паважна, як лябёдкі“, затым нарысаваны ў тыповых малюнках рыбная лоўля, стаўлянне бярозавага соку. „падгляд пчол“, зьбіраньне грыбоў, калі „ў ранюткі час“ бор агалошваецца маладымі галасамі зьбіральнікаў грыбоў.

У поэме рысуецца і ўнутраны быт хаты. Мы прысутнічаем у хаце лясніка ў той час, калі яго сям'я сядзіць за сталом і адбываецца звычайнай яды, апісаны са спакоем і дэталнасьцю старога эпосу; мы бачым, як дарослыя і дзеці ядуць аладкі, „верашчаку“ і „тварог запраўлены смятанай“. Назіраем сям'ю ў зімовы вечар, калі старшыя ў коле дзяцей „пачнуць казаць свае ўспамінкі, вясці размовы пра старынкi“; хата цьмяна асьветлена лямпаю, па сьценах дзіўныя цені, вакол жудасная цішыня, і ў цішыне размовы аб чымся таямнічным і вабячым. Бачым сям'ю ў сьвята, напр. на Коляды, калі спраўляецца куцьця, і ў хаце зьяўляецца звычайная сьвяточная ялінка, на якой усе дзіцячыя „радасьці і ўцехі“: „На ёй валоскія арэхі, а з пазалочанай паперкі глядзяць панадныя цукеркі“; бачым і ў „Вялікоднік сьвяценькі“, калі са смакам елі і багата—на тое-ж даў бог людзям сьвята“. Даецца малюнак і сукромнага вясковага банкету ў часе збору мёду, з няўхільнаю чаркаю і хатнімі закускамі, з ласкавай гаспадарскаю прынукаю і царамоннымі адмаўляньнямі гасьцей, нават з танцамі, якія часткаю выконваюцца „на панскі лад“, часткаю без фасону, па натхненьню, бо „ногі скачуць мімавольна“. Зрэдка чарка зьяўляецца і паза межамі сьвят, калі nelaды па службе загонаць лясніка ў шынок „к цётцы Хруме“, і ў такіх выпадках пад пяром аўтара складаецца тыповы вобраз захмялеўшага сумленнага гаспадара, які ў сузнаньні свайго

праступку перад сям'ёю нейк не адразу йдзе ў хату, залішне бачліва прыглядаецца да розных частак свае гаспадаркі і залішне доўга робіць гаспадарскую вымову двароваму сабаку.

Але як гэтыя сукромныя сямейныя сьвяты, так і звычайнае будзённае жыццё даюцца беларусу цяжэрнаю працаю і пры тым працаю не на сваім шматку зямлі, а на панскай службе. Самая панская служба зьявілася не адразу, а пасья цялага шэрагу блуканья ў пошуках заробкаў: „Хадзіў на сплаў ён, на віціны, разоў са два схадзіў у Прусы—куды ня трапяць беларусы?“—лірычна дадае аўтар, гэтаю фразою падкрэсьліваючы цяжкую долю бяздомнага чалавека ў Беларусі.

І ня глядзячы на прыгнечаньне жыцця, фізычная і моральная бадзёрасьць і сьвежасьць гэрояў поэмы мімавольна спыняе на сабе ўвагу чытальніка. Дзелавітасьць, разумная, сэнсоўная працавітасьць, сьвядомае цягненьне да хараства прыроды, спагадлівая любасьць да ўсяго живога, не выключаючы воўка, які гіне зімою ў стрыжані, сьветлы оптымізм, што не пакідае чалавека нават у цяжкай долі, — вось тыповыя рысы насельнікаў „лясьніковай пасады“. Асабліва тыповы дзядзька Антоць, які „майстар быў на штукі і быў маханік на ўсе рукі“, з яго нявычэрпаным нязлым юморам, скрозь які ён, як скрозь прызму, з дзіцячаю прастадушнаю мудрасьцю аглядае і расцэньвае ня толькі прыроднае прыволье лясной глушы, але і панскую культуру на прыбраных вуліцах Вільні. Бліжэй усяго да дзядзькі Антоця стаяць дзеці, зарысаваныя ў поэме з вялікаю псыхолёгічнаю пранікальнасьцю. Мы бачым тут сьвет дзіцячай фантазіі і дзіцячых страхуў, сьвет, які разгортваецца ў цішы лясных балот каля вячэрняга кастра недалёка ад убогай зямлянкі; тут усё ёсьць: „начныя страхі, зданьні. зыкі, ліхая нечысьць, сьмярцьвец“, прытуліўшыся пад ёлкаю вядомы дзед, неадлучны прыжывальнік дзіцячай фантастыкі, і над усім гэтым шчамячае сэрца „смутнае бляньне“, якім „баранчык божы“ агалошвае жудасную цішыню ляснога балота. Бачым і дзіцячыя забаўкі і ўдзел дзяцей у рабоце дарослых, і зносіны іх з прыродаю, і іх сваеасабліваю вучэбу пад кіраўніцтвам вясковага „дарэктара“ з вузел ростам, які жыве тымі-ж самымі дзядзіннымі інтарэсамі, як і яго вучні.

Прастата і далікацтва душы працоўнага беларуса асабліва рэльефна выступаюць у поэме радам з тыпамі паноў і іх панскім абыходкам. Пан укліньваецца ў жыццё лясніка ў асобе цовага ляснічага, чалавека жорсткага, «пана-злыдня», «пана-ката», у асобах княжыцкіх упраўнікаў, пахвальбістых і надзьмутых, што зьяжджаюцца на «панскую пацеху», на паляваньне глушцоў; у вобразе сярдзітага віленскага чыноўніка, да якога трудна падысьці блізка; у вобразе чужацкага для простага чалавека увабранага натоўпу адкормленых і давольных насельнікаў Вільні. Паміж тым і другім соцыяльным асяродкам адчуваецца непраходны правал: па адным боку правалу—агіда да працы, якая эксплёатуецца, па другім—стрымленае абурэньне, гатовае перайсьці ў навальніцу. Але душэўнае далікацтва і тут сваім пачуцьцём не пераступае граніцы сваёй аддаўнай мужыцкай праўды: дзеля гэтага натоўп ляснікоў, прышоўшых на пахаваньне старога ляснічага, які «ня кепскі пан быў», памінаюць яго добрым словам: „стаяць і пану раю жычаць“.

V.

Сваім соцыяльна-бытавым абагульненьням беларускага жыцця, свайму соцыолёгічнаму сынтэзу, аўтар прыдае яскрава выказанае дэ-

мократычнае асьвятленьне. Ідэялёгія яго поэмы вызначаецца ўжо самым выбарам тэмы: ён-жа піша аб такіх незаметных людзях, якія ў умовах адзначанай эпохі не прадстаўлялі вялікае цікавасьці для мастацтва і літаратуры: «аб іх гісторый не складаюць, пра іх і песень не сьпяваюць». Але ён злажыў аб іх сваё апавяданьне, бо яго задача была—выявіць тую соцыяльную няпраўду, у ўмовах якой жывалі свой век яго мала заметныя гэроі. Соцыяльная няпраўда—гэта паднявольная панская служба, гэта «сабачы хлеб», служба «з-за панскага агрызка», «батрацкая доля да магілы», «доля вечнага падпaska». Выйсьце да праўды адно: «прыдбаць свой кут, каб з панскіх выпутацца пут». Гэта думка аб шматку зямлі—ня проста сялянская туга па сваёй уласнасьці: не, яна запыла ў сэрца беларуса, „як промень волі і свабоды“, бо з ёю зьвязан нястрыманы парыв да творчае працы і наогул да новага быту.

У творчасьці новага жыцьця зямля—галоўная апора і падмога: «Зямля дасьць волі, дасьць і сілы, зямля паслужыць да магілы». У зямлі—усе надзеі і чаяньні і ўсе залогі лепшага будучага; зямля, як і прырода, асабліва ў момант яе вясеньняга абуджэньня «лелеет творную легенду» новага жыцьця,—яна іменна параджае жаданьне «жыць, у шыр разьняцца, за долю лепшую змагацца». Сам poeta цвёрда верыць у немагчымасьць „назад ход часаў павярнуць“, у непарушаную праўду новага жыцьця, у няўхільнасьць гэтага «гістарычнага перавалу», за якім пачынаецца новы сьвет. І ён толькі бясконца смуткуе, што ня ўвесь яго родны край, гэты «край адвечнай мукі», разарваны цяпер на-двое цяжкаю рукою вайны, што ня ўвесь ён радасна ідзе на спатканьне новаму жыцьцю. Але ён хоча надзеяцца, што «хоць ня мы, дык нашы дзеці» убачаць яго цэльным і адзіным. Такоў ідэялёгічны сынтэз поэмы.

Мне астаецца нямнога даказаць аб сваіх уражаньнях, выкліканых поэмай «Новая Зямля». Калі я пачынаў яе праглядаць, я чакаў найці ў ёй поэтычнае апавяданьне з беларускага быту, скомпанаванае па манеру літаратурнага народніцтва, прадстаўленага ў расійскай літаратуры. напр. Кальцовым, Мікіціным і др. поэтамі. Прачытаўшы некалькі разьдзелаў, я ўбачыў перад сабою сваеасабліваю амальгаму старога, амаль народнага эпічнага складу з навішымі дасягненьнямі мастацка-рэальнага стылю, пераходзячага іншы раз у стыль сымбалізму. Закончваючы чытаньне, я ўжо ніколькі не сумняваўся ў тым, што перада мною—ня твор літаратурнага народніцтва, не перайманьне старожытнай эпіцы і ня сымбалічная модэрнізацыя народна-поэтычнага слова: я зразумеў, што перада мною іменна беларуская мастацкая літаратура моманту, выявіўшая ў поэме Якуба Коласа свой запраўдны арыгінальны твор. І гэта запраўднае сучаснай беларускай літаратуры лепш за ўсё выявілася іменна ў паглыбленьні, у асобе поэта Якуба Коласа, тых асноўных яе літаратурных пуцін, якія вядуць яе да ўсебаковага пазнаньня Беларусі сродкамі мастацкага слова. Прылажэньне гэтых пуцін да літаратурнае практыкі нясумненна ажыццяўляецца і другімі беларускімі поэтамі і павінна стаць, думаецца мне, наогул найболей жыцьцёвым кірункам беларускай літаратуры: у гэтым яе найболей яркае цяперашняе, у гэтым яе лепшае будучае.

Прыяцце і рэалізацыя гэтых пуцін у поэме „Новая Зямля“ складаюць умовы яе дваякага значэньня. Першае значэньне—народнае, ня ў сэнсе старога літаратурнага народніцтва, а ў сэнсе запраўднай

демократызацыі мастацкага слова. Разгляданая з гэтага боку поэма Якуба Коласа можа і павінна заняць месца ў кожнай беларускай школе, у кожнай вясковай і гарадзкой чытальні на тэрыторыі Беларусі: для вёскі яна—зразуменьне свайго быту, для гораду—зразуменьне вёскі, у выніку—пуціны да іх узаемнага пазнаньня і братэрскіх зносін у справе будаўніцтва новага жыцьця. Але поэма Якуба Коласа ў сваім значэньні пераходзіць граніцы Беларусі. Яна прачытаецца, як братэрскае прывітаньне, і за яе заходнім рубяжом яе роднымі, цяпер адарванымі ад нас брацьцямі; прачытаецца, як дружацкае прызнаньне, на ўсходзе і на поўдні, цяпер соцыяльна-зьнітаваным з ёю вялікарусам і ўкраінцам, урэшце, у ўдатным перакладзе, яна зацікавіць і заходнія літаратуры сваім яркім мясцовым, этнографічным колёрытам і чалавецка-значным асьвятленьнем народна-пролетарскага быту. У гэтым яе другое, больш шырокае, соцыяльна-культурнае значэньне.

Гаворачы аб гэтых значэньнях поэмы, я ня проста мысьлю іх тэорытычна, як крытык і гісторык літаратуры, але я і перажываю іх, як чытаньнік, на асабовай спробе. Успамінкі аб уласным дзяцінстве ў абстаноўцы вёскі Цьвярской губэрні, у сялянскай хаце і сям'і, дзе мой айцец прадсталяў сабою першае, а я толькі другое пакаленьне сялян, вышаўшых з-пад крэпасной няволі,—гэтыя ўспамінкі ярка ўстаюць перада мною пры чытаньні поэмы Якуба Коласа; яна варочае мяне да аддаўнай, але з гадамі аслабеўшай, сувязі з прыродай, зямлёю і вясковым бытам, і мне становіцца асабіста зразумелым яе першае значэньне, як мастацкага сродку пазнаваньня шырокага народнага жыцьця. Але я чытаю гэту поэму ня толькі, як селянін па нараджэньню, які цікавіцца апавяданьнем аб сялянскім быце: я чытаю яе яшчэ і як вялікарус, зьявіўшыся ў адноўленую Беларусь для дружацкага супрацоўніцтва ў яе новым культурным будаўніцтве, у гэтым выпадку я чутка сузнаю другое значэньне поэмы Якуба Коласа, як мастацкага апарату, прыбліжваючага нас, вялікарусаў, да братэрскага пазнаньня Беларусі і да добрых зносін з ёю. У гэтым выпадку поэма „Новая Зямля“ гаворыць не аб адных літаратурных пуцінах: яна ўваскросвае ў нашай памяці і тыя цёмныя „проселкі“ нядаўнага старога быту, тыя, скажам словамі поэмы, „дарожанькі людзкія, пуцінкі вузкія, крывыя“, па якіх яшчэ нядаўна мы ўсе, і вялікарусы і беларусы, блукалі ў пошуках выйсця на новую шырокую дарогу, на прасторны шлях. Поэма Якуба Коласа, якая рысуе падзеі 1890—1900 гадоў, падводзіць сваіх гэрояў і сваіх чытаньнікаў да гэтага „прасторнага шляху“ новага жыцьця, якое будуюцца ў нашы дні.

На гэтай шырокай пуціне новай, братэрскай соцыяльнасьці павінны па слову поэта зысьціся ўсе чалавецкія мацаваньні, усе мэты, павінны сьціхнуць усе трывогі.

„Прасторны шлях! калі-ж, калі
Ты закрасуеш на зямлі
І злучыш нашы ўсе дарогі?“